

VÝSLEDKY A VÝHLEDY VÝZKUMU PRAHY

Hubert Ječný

Stavební výkopy, prováděné za soudobé rozsáhlé výstavby a přestavby Prahy, zachytávají nejrozličnější dokumenty z minulosti města, které výrazně doplňují a upřesňují dosavadní názory. Není tomu tak dávno, co nejstarší dějiny města byly zcela odkázané na písemné prameny a informace se hledaly i v legendách a pověstech.

Hlavním podkladem pro rekonstrukci raně středověkého půdorysu města se staly zprávy o církevních objektech, které se všeobecně pokládaly za farní kostely drobných osad. První písemné zprávy o mnohých stavbách jsou však až z doby značně pozdní a pokud nešlo o dochovaný románský objekt poskytující možnost alespoň přibližného datování, zůstávalo vrocení řady architektur do raného středověku velmi nejisté.

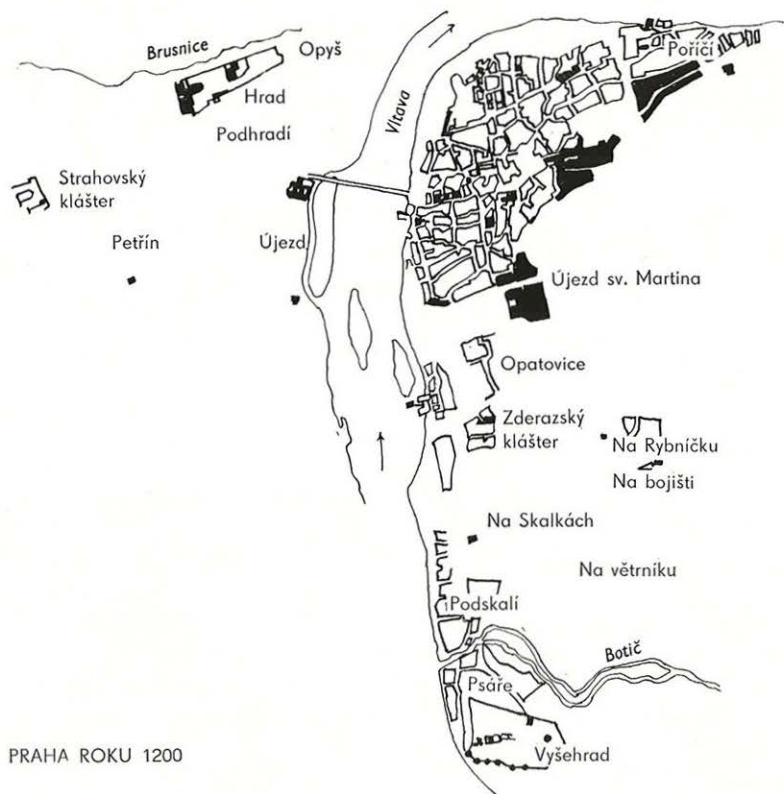
Trvalo řadu desetiletí, než se dospělo u některých sakrálních objektů k přesnějšímu zjištění a dodnes zůstává původ mnohých z nich zcela problematický. Když se V. V. Tomek jako první pokusil o vykreslení mapy románské Prahy, zaznamenal na levém břehu pouze 4 kostely a na pravém 20 kostelů. Jiří Čarek¹ jich napočítal celkem 38 a později² upravil jejich počet na 45, z nichž 33 se nacházelo v podhradí. Dobroslav Líbal spolu s Vladimírem Píšou³ doplnili seznam o dalších dvacet. Ukazuje se, že podle těchto hledisek zůstává možnost rekonstrukce románského města nadále nejistá. Přesnější údaje poskytují zprávy o klášterních stavbách, při jejichž okraji nebo v nejbližším okolí se rovněž předpokládá souvislejší osada služebného lidu. Ale ani historie těchto objektů není v pramenech bez mezer.

V některých případech prameny zachovaly i názvy osad. Mezi nimi jsou některé, kde není doložená existence kostela; nepochybně existovala sídliště bez sakrálních staveb. Rekonstrukce raně středověkého osídlení města tedy nevystačí jen s lokalizováním církevních objektů, jejich rozmístění nedává spolehlivou představu o hustotě zástavby.

Tomkova mapa zůstala však až do druhé čtvrti našeho století jediným podkladem, poskytujícím na základě tehdejších znalostí představu a románském městě. Zatím došlo k objevu kamenných románských domů. Usoudilo se, že tvořily jádro panských nebo kupeckých dvorců. Tato zjištění a zejména jejich počet, stále se rozšiřující o fragmenty dalších kamenných budov odkrývaných v suterénech historického jádra, znamenalo značný přínos k představám o podobě a struktuře pražského podhradí. Dřívější pojem „drobných osad kolem farních kostelů“ nabýval poněkud konkrétnější podoby, v dřívějších studiích zůstávalo složení a vnější podoba osad zcela nedefinovaná. Bliž-

šímu poznání napomohlo pak ujasnění funkce a významu tribunových kostelů, ke kterému se dospělo přibližně ve stejné době. Prokázalo se, že šlo o soukromá zařízení příslušníků vyšší společenské třídy a že v jejich sousedství musíme hledat panské sídlo. Narušily se tím dosavadní představy o farním zařízení vybudovaném pro drobné osady a narazilo se na otázky církevní organizace, u nás budované opožděně za rozvojem organizace státní správy. Je to jev typický pro státy vstupující na zlomu tisíciletí do evropských dějin. Odrážel se ve struktuře osídlení vysokým počtem soukromých svatyní, zatímco v zemích, kde církev státní správu předcházela, měla města jen několik málo chrámů určených pro velká shromáždění. K přesnějším závěrům o důsledcích všech těchto vlivů na historický urbanismus Prahy se dospívalo postupně a ještě dnes není řada problémů dořešena.

Jiným údajem doloženým písemnými prameny byla existence tržiště. Věrohodné zprávy o něm dokonce přicházejí v době velmi časně, je to známá zpráva arabsko-židovského kupce z poloviny 10. století. Při zjišťování polohy tržiště vycházeli badatelé převážně ze zeměpisné polohy a domnívali se, že na levém břehu není pro něj dostatečně velká plocha. Shodovali se zhruba v tom, že od počátku se tržiště nacházelo na dnešním Staroměstském náměstí, kam již nezasahovaly vltavské povodně. Úvahy

Rekonstrukce
románské Prahy
od V. V. Tomka

PRAHA ROKU 1200

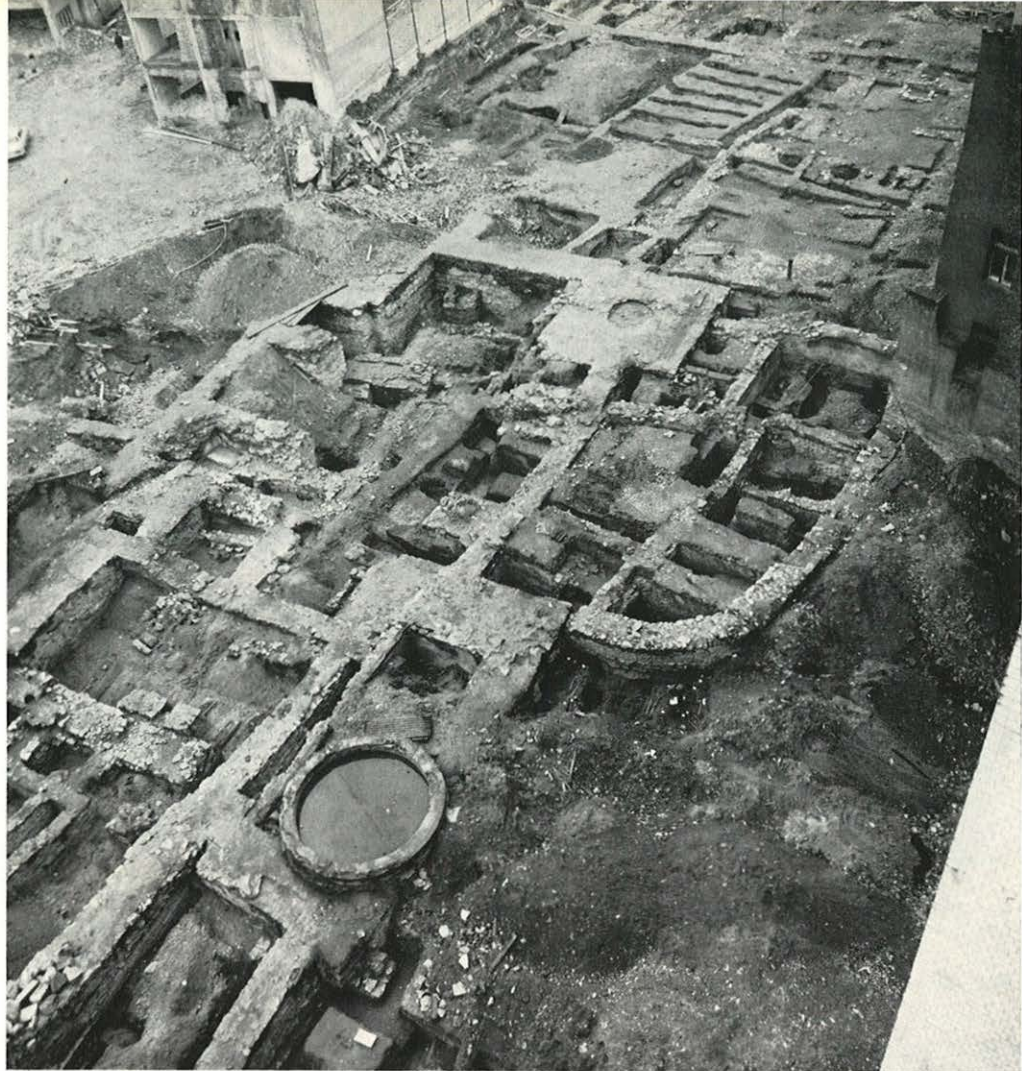
některých pracovníků o jiné poloze tržiště, jako lokalizace tržní ulice v židovské osadě na místě dnešní ulice Široké, situování tržiště na místě pozdějšího kostela sv. Jiljí mezi ulicí Husovou a Jilskou a některé další hypotézy nebyly obecně přijaty.

Prameny dále spolehlivě doložily vybudování kamenného mostu, oprávněně se zdůrazňovalo, že takovéto zařízení mělo v severní Evropě jen velmi málo měst, a soudilo se, že k tomu vedly jisté mimořádné podmínky. Zpráva o dřívější dřevěné lávce se pokládala za věrohodnou jen z Kosmovy kroniky, její existence v 10. století, uváděná legendou, se přijímala s určitou rezervou. Předmětem diskuse se však stala otázka, v kterých místech přecházela dřevěná lávka Vltavu, zda na Klárově nebo v místech Juditina mostu.

Velký zájem se soustředil na výklad Soběslavova privilegia vydaného osadě německých kupců při bubenském brodu, ve kterém mnozí badatelé hledali základ právního zřízení města. Založení města právním aktem zůstávalo dlouho stěžejní otázkou četných historických studií; vedly k tomu zřejmě představy, že z jakéhosi nečetného a nepodstatného osídlení v podhradí teprve vydání zakládací listiny realizovalo založení města. Podklad tohoto právního aktu hledali v privilegiích německé kupecké osady.⁴

Tím se zhruba vyčerpaly možnosti poskytované písemnými prameny. Ještě v roce 1940 mohl Karel Guth⁵ jen konstatovat, že „o vzhledu území mezi oběma hrady v 9. století víme velmi málo. Byla zde pravděpodobně pole obdělávaná obyvateli vesnic rozložených po obou březích, které snad spojoval v druhé polovině 9. století dřevěný most. – V 11. století za Vratislava vznikla na Poříčí německá osada a druhá osada kupců v okolí Týna. V osadách mezi oběma hrady vyrostla ve 12. století řada kostelů farních, hřbitovních i klášterních. – Na levém břehu bylo těchto drobných kostelů mnohem méně – byl zde jen hrad, petřínský kostelík, strahovský klášter a komenda maltézských rytířů, vyrůstající nad nízkými chalupami na břehu Vltavy. Na pravém břehu Vyšehrad, pod ním osada Podskalí a několik málo osad roztroušených na volné prostoře, kde ve 14. století vzniklo Nové Město. Zato bylo zaplněno území Starého města, kde kolem kostelů musíme hledat jádra starých vesnic, jejichž nepravdivý půdorys si zachovalo Staré Město až do 19. století. K těmto osadám, vzniklým většinou již v 11. století, se připojila ještě osada židovská a ulice vyšehradská. – Shluk osad tvořících s oběma hrady románskou Prahu nebyl městem ani výtvarně ani správně“. Názory formulované takto B. Guthem platily v podstatě v různých obměnách a doplňcích ještě dlouhou dobu.

K rekonstrukci románské Prahy se zpravidla přistupovalo tak, že na Jüttnerově plánu z roku 1811–15 se podle úvahy toho kterého badatele vyznačily raně středověké stavby a kolem nich se vyšrafovalo území v rozsahu, jak si kdo představoval velikost tehdejších osad. Tyto studie lze pokládat do určité míry za reálné pro pozdní dobu, zhruba pro 13. století, ale pro starší období zůstávají velmi nejisté. Zpočátku se stávalo, že při vyznačování osad se přejímala i síť komunikací prokazatelně upravená až v době značně pozdější. Začala se proto věnovat větší pozornost cestám, zájem se soustředil především na vysledování hlavních dálkových tahů, o kterých se předpokládalo, že měly základní vliv na utváření celé sídelní konfigurace. Vycházelo se z toho, že jejich vedení předurčily geomorfologické podmínky již v dávných dobách a že zůstávaly neměnné, jen se snad časem přehodnocoval jejich význam a docházelo k místním korek-

Výzkum staveniště obchodního domu na náměstí Republiky, kde se před komendou řádu německých rytířů nacházel kostel sv. Benedikta, panský dvorec a osada služebného lidu. (Snímek Z. Helfert)

cím. Sporadicky zaznamenávaly některé údaje o cestách i písemné prameny; z nich největší pozornost vyvolávala „vyšehradská cesta mezi hrady“, při které se mělo rozkládat osídlení bohatých kupců. Úvaha, že staré komunikace přetrvávaly věky a určují dodnes základní strukturu města, přijímala se za věrohodnou a vedla k úsilí vysledovat osnovu sítě cest zpětně až do raného středověku a získat tak základní osnovu tehdejšího osídlení. K diskusi o významu a funkci pražských komunikací přispěl Jiří Čarek⁶ upozorněním na trojvidlici cest na pravém břehu klárovskeho brodu a sledováním hlavních tahů směrem k tržišti a na Vyšehrad. K poněkud odchylné variaci docházel Vilém Lorenc - a podkládal své názory rovněž pečlivým zdůvodněním. Čarek se k těmto otázkám vrátil ještě v roce 1966 a rozlišil etapy, ve kterých došlo k přehodnocení vý-

znamu cest a jejich funkce, přiklonil se k názorům o dynamických proměnách raně středověkého osídlení.

Současně si badatelé uvědomovali, jaký význam má pro utváření sídliště reliéf krajiny, zejména ve složitých podmínkách pražské kotliny. Přispěl k tomu rozvoj geologického průzkumu, který pak vyhodnotil Quido Záruba⁸ a provedl rekonstrukci terénu z doby historických počátků města. Největší diskuse se vedla o podmínkách osídlení pravobřežní vltavské nivy, kde část badatelů předpokládala území značně nehostinné, rozryté slepými rameny Vltavy, zanechávající zde mezi opuštěnými řečišti soustavu ostrovů, jež snad předurčily polohu jednotlivých osad, a dochovaly se ve tvaru dnešních bloků. Geologové většinou s těmito názory nesouhlasili a trvali na tom, že niva tvořila písčnou plošinu, do které se zařezávalo koryto Vltavy s hladinou vody téměř o tři metry níže, takže povodně nemusely vždy zdejší osídlení ohrožovat.⁹

Do diskuse se přihlásili numismatici¹⁰ s pozoruhodným upozorněním na bohatství českého mincovnictví v 10. a 11. století a na jeho rozmanitost. Dovožovali, že Čechy byly první zemí střední Evropy, kde se razilo, a že stály na prvním místě v množství ražby. Zdá se, že již tehdy se zde těžilo stříbro. Ražby zejména na sklonku 10. století vykazovaly stejnou váhu a jakost, což je znakem pokročilého vývoje. Nálezy mincí v zahraničí dokládají zapojení Prahy do sítě dálkových obchodních cest. Podle velkého množství obíhajících mincí lze soudit, že mincovní regál přinášel panovníkovi a jeho dvoru značný zisk a stal se oporou jeho moci.

J. Čarek a V. Lorenc přinesli pak porovnání velikosti evropských měst ve středověku a doložili, že ve 13. století byla Praha po Římu a Cařihradu největší a za Alpami jí konkuroval jen Kolín nad Rýnem.

Do poměrně ustálených představ začala zasahovat svými poznatky stále výrazněji archeologie. To, co se zdálo být docela jasné a nesporné, najednou tak docela jasné nebylo. Archeologie se ke svým závěrům dobírala velice těžce a namáhavě. Její středověká větev je vůbec disciplinou velmi mladou a výzkum měst se všeobecně rozvinul k hlubším poznatkům až po druhé světové válce. Mimo Pražský hrad, kde byl systematický výzkum zahájen před padesáti lety, dařilo se na území vlastního města dokumentovat archeologické památky jen poněkud. Hlavní zásluha náleží Ivanu Borkovskému. Jeho závěry přinesly do dosavadních názorů o raných dějinách města výrazný převrat.¹¹ Došel k přesvědčení, že zhruba do 12. století se rozkládalo osídlení Prahy pouze na levém břehu okolo Hradu, kdežto staroměstská strana osídlena nebyla, respektive jen místy. Poukazoval, že na Hradčanském a Malostranském náměstí jsou doklady nepřetržitého osídlení nejméně od doby římského císařství, na ně navazují slovanské kulturní vrstvy se starohradištní a středohradištní keramikou, jinde jsou značně velká pohřebiště, datovaná nálezy zhruba do dvou posledních století prvního tisíciletí. Na staroměstské straně je naopak pozoruhodná absence starších nálezů, jen na Betlémském náměstí a v okolí kostela sv. Kříže lze doložit osídlení z 11. století. Pohřebiště cizích kupců v Bartolomějské ulici¹² s nejstaršími hroby asi z 10. století připisoval Borkovský již „vyšehradské cestě“.

Borkovský publikoval svoje názory za doznívání diskuse mezi historiky a archeology o průkaznosti archeologických pramenů. Interpretace vysoce překvapivých poválečných výsledků archeologie se již hodnotila s větší kritičností. Rovněž závěry I. Borkovského narušující podstatně dřívější obraz románské Prahy vykonstruované

Výzkum na staveništi vestibulu metra v Kaprově ulici, kde se pod vysokými násypy zachytila kamenem vysypávaná cesta od brodu k tržišti, na jejím okraji zbytky pletených plotů a zahloubených objektů. (Snímek J. Janatková)

úsilím několika generací badatelů se setkávaly s nedůvěrou a nebyly jednoznačně přijaty.

Z historiků se k těmto otázkám vrátil Zdeněk Fiala,¹³ znovu provedl rozbor výpravečích a diplomatických pramenů a soustředil se zvláště na místní názvosloví. Dovochoval, že ještě Kosmas názvem Praha rozuměl výhradně Pražský hrad a že teprve v druhé polovině 12. století se toto pojmenování rozšířilo i na osídlení pod Hradem, rozložené po obou březích Vltavy. Na území Starého Města se nezachovaly v písemných zprávách žádné místní názvy a Fiala z toho usoudil, že vůbec neexistovaly a že tedy šlo o kompaktní osídlení, které se z původního jádra postupně rozšiřovalo do volného prostranství. Ze zápisu vchynovského darování ostrovskému klášteru soudí, že před rokem 1140 dosahovala hranice souvislého osídlení až k dnešní ulici Betlémské, počátkem 13. století se posunula k ulici Opatovické. Upozorňuje, že jednotlivé části podhradí se nazývaly podle kostelů a neměly jiné názvy, proto nesouhlasí s hypotézou samostatných osad a s představou, že podhradí vznikalo jejich spojováním. Pod „souvislým osídlením“ rozumí, že kostelíky, dvorce, domy, chaty a chýše stály relativně v blízké vzdálenosti a byly navzájem spojeny cestami. Na levém břehu pod Hradem podle Fialova názoru žádné větší souvislé osídlení nebylo, tvrdí, že ve starší době se

zde nevytvořil žádný větší organický sídlištní komplex s takovým středem jako tržiště na pravém břehu. Vytýká Tomkovi, že neuvedl sebemenší argument pro své tvrzení o nejstarším a nejhustším zalidnění malostranského území mezi hradem a mostem. Fiala se záměrně přidržel pouze písemných pramenů a dostal se svými závěry do kontraverze se zjištěním ostatních oborů. Jeho zásluhou je však kritické zhodnocení původních textů, jejich oproštění od zhruba staletého výkladu nesčetné řady badatelů a přezkoušení interpretačních možností, byť i v rozsahu úzce specifikovaného tématu.

Stanovisko I. Borkovského přimělo J. Čarka,¹⁴ aby se vrátil k problémům rekonstrukce vývoje a rozlohy raně feudální Prahy. Analyzoval přínosy jednotlivých vědních disciplin a usiloval znovu v upřesněné podobě o sestavení uceleného obrazu románské Prahy, rozrušeného zásahy poznatků minulých let. Pozorně se zamýšlel nad závěry I. Borkovského a konstatoval, že archeologický materiál je dosud málo využit, třebaže má pro řešení těchto otázek oproti ostatním spekulativním hypotézám povahu dokumentu. Soudí, že k nejstarším dějinám města nebylo ještě zdaleka vysloveno poslední slovo. Pro podklad své studie sestavil vedle písemných zpráv soupis archeologických a numismatických nálezů, třebaže v té době byl jejich seznam ještě podstatně omezený. Za základ půdorysné struktury pokládal nadále síť hlavních komunikací a vypracoval mapy rekonstruuující vývoj osídlení v několika fázích. Z 10. století zaznamenal velkou osadu na Pohořelci, již přikládá zvláštní význam, drobnější osady zakreslil kolem dnešního Malostranského náměstí a na Klárově. Na pravém pobřeží vyznačil pro tuto dobu osídlení jen při Husově ulici, pak při ulici Karoliny Světlé a kolem Emauz. V 11. století předpokládá již souvislé zalidnění od židovské osady až někam k Betlémskému náměstí.

Ve stejném roce se vrátil k počátkům Prahy také Rudolf Turek.¹⁵ Vyšel z konstatování, že Praha ležela na periférii českého kmenového území a poukázal na pozoruhodnou skutečnost, že krátce poté, co se začala historická úloha Levého Hradce, došlo k založení Pražského hradu. Zdůraznil, jak jeho rychlý vzestup měnil sídlištní vztahy v okolí; pod Hradem vzniklo podhradí velkého hospodářského významu, patrně po obou březích při brodu. V této souvislosti zanikala severní sídlištní skupina dejvickobubenečská. Založení nového hradu spojoval s událostmi zaznamenanými Kristiánem, to jest s povstáním proti Bořivojovu křesťanství a volbou protiknížete. V dalších odstavcích rekonstruoval na podkladě dosud zjištěných nálezů a dochovaných pramenů vývoj města. Vyslovil obavu, že všechny starší sídlištní zbytky a pohřebiště byly zničeny častými přestavbami města ve středověku i novověku. Jeho práce přináší řadu postřehů, např. upozornil, že z uliční sítě staroměstského předmostí lze soudit o dokončeném vývoji osídlení zdejšího území již před stavbou kamenného mostu v letech 1158–1172; shoduje se tedy s názorem Z. Fialy o dokončené zástavbě zdejšího areálu v první polovině 12. století.

Od té doby uplynulo další desetiletí. V tom čase se rozvinula velká výstavba a přestavba města, jež otevřela možnosti ověřit, kolik se skutečně pod městem dochovalo památek z jeho minulosti a jak to vlastně bylo s počátky a vývojem Prahy, zda nejstarší jádro města leželo pod Hradem nebo na pravém břehu kolem staroměstského tržiště, zda je tvořily samostatné osady, nebo se osídlení rovnoměrně rozrůstalo jako biologická kultura od brodu, tržiště či jiného stabilizačního faktoru na všechny strany, a konečně, jak doopravdy vypadala jeho struktura, jak se v kterých dobách rozvíjela nebo proměňovala.

Výzkum Prahy v této době lze charakterizovat motem zakladatele historického materialismu „De omnibus dubitandum“ – o všem pochybuj! Místo víry v obecně platné teorie přistupovalo se k lopotnému řešení jednotlivých problémů. Vyjádřil to jeden z našich předních historiků umění, že nastupující generace boří vybudované vývojové koncepce, ale nevytváří jiné.

Sporé prameny, jež se dochovaly z období raného feudalismu, vyžadují neomezovat se pouze na místní problematiku, je nutné přihlížet k výsledkům dosaženým jinde a nelze se obejít bez konfrontace s poznatky cizí provenience, zejména sousedních zemí procházejících nepříliš odlišným společenským vývojem. Velkým přínosem bylo proto postupné publikování výsledků výzkumu jiných měst u nás i v zahraničí.

V posledním desetiletí vyšla také u nás řada studií věnovaných užším otázkám. V tomto přehledu je nelze plně vyjmenovat, právě tak jako jsme nemohli citovat všechny závažné a přínosné dřívější práce. Připomeňme Bendovu studii,¹⁶ který se v souvislosti s dálkovými obchodními cestami a nálezy mincí vrací ke kdysi odmítanému názoru, že důvodem k založení Pražského hradu a jeho neobyčejně rychlému vzestupu byl dálkový obchod, který si na přelomu 9. a 10. století musel hledat nové cesty, přerušené vpádem Maďarů. Předpokládá, že zastávka kupců při vltavském brodu podnítila rozvoj osídlení při obou březích. Jiří Sláma¹⁷ poukázal na existenci drobných sídelních enkláv, jež si pro svou ochranu a snad i z potřeb své vnitřní společenské organizace budovaly vlastní hradiště. Přiblížil tím poznání funkce četných hradišť rozmístěných v pražské krajině a příčiny jejich zániku při formování feudálního systému s rezidenčním centrem na Pražském hradě.

Především to však byl nový výzkum vyvolávaný záchranou archeologických památek postihovaných stavebními záměry, jenž postupně shromažďoval další dokumenty k nejstarším dějinám města.

Na sklonku šedesátých let došlo k odkrytí prvních objektů zapuštěných zčásti do země, souhrnně a ne zcela přesně nazývaných polozemnicemi.¹⁸ V průběhu další doby se ukázalo, že nešlo o výjimečný nález, ale o běžný typ zdejší zástavby. Jejich existenci v raně středověkém městě starší studie nepřipouštěly, převládala zhruba představa odpovídající spíše Willenbergerovým kresbám historických měst.

Zapuštěné chaty netvořily jistě výlučný typ zástavby, předpokládáme zde i roubené stavby, doložené zatím jen na Hradě; na území města výzkumy zachytily pouze nejisté stopy, zdejší půdní podmínky nejsou pro dochování organických hmot příznivé. Častější jsou na hlínu zděné kamenné zídky, jež pokládáme za základové konstrukce roubených nebo hrázděných staveb. Na povrchu nivy bylo odkryto značné množství vymazávaných ohnišť, připisovaných zpravidla blíže neurčeným řemeslům. Podle tohoto výkladu zůstává však nevysvětlené, kde všichni tito řemeslníci bydleli, a nezdá se věrohodné, že by na své pracoviště odněkud docházeli. Bude asi účelné sledovat, zda nejde o ohniště z lehkých chat, jejichž konstrukce nezanechala na terénu výraznější stopy; určitou analogii poskytuje i absence stop nadzemních konstrukcí u polozemnic.

Z výsledků dosavadních výzkumů lze dovozovat, že obydlí a způsoby života služebného lidu i řemeslníků ve městě se příliš nelišily od venkova.¹⁰ Výstavba sídliště je produktem společenského vývoje své doby a bude proto po mnoha stránkách neobyčejně závažné zjištění, kdy a za jakých okolností se projeví diferenciace domu. Jiným nedořešeným souborem otázek je malá trvanlivost lehkých staveb, vyžadující

častou přestavbu, a s tím spojené neustálé vnitřní dispoziční proměny zástavby. Stoupající zalidněnost omezovala postupně možnosti posunu polohy objektů a nebezpečí požárů v husté zástavbě vedlo ke snaze o uplatnění nespalných materiálů.

Povodně, požáry a jiné katastrofy oddělovaly od sebe jednotlivé fáze vývoje osídlení. Dalším důvodem k demolicím a likvidaci staré zástavby byly i vlastnické změny, přinášející jiné nároky na využití, případně přestavby z důvodu zvýšených nároků na standard nebo výstavnost objektu. Připomeňme staveniště obchodního domu na náměstí Republiky,²⁰ kde starší svatobenediktinskou osadu vystřídala komenda německých rytířů.

Jednotlivé vývojové fáze osídlení zůstávají uchovány ve vrstvách a výzkum z posledního desetiletí shromáždil již poměrně obsáhlou dokumentaci stratigrafie města. V porovnání s rozsahem celého historického území města je to však jen zlomek, protože podmínky vývoje jednotlivých lokalit jsou značně různorodé. Velkým přínosem byly zejména práce Ladislava Hrdličky. Jeho výzkum na Klárově na někdejším písčném ostrově v ústí Brusnice rozlišil deset sídlištních fází, počínaje stopami osídlení z 9. a 10. století²¹. Zcela jinou situaci dokumentoval jeho výzkum v okolí staroměstského tržiště, kde se zatím podařilo doložit souvislé a intenzivní osídlení až ve 12. a 13. století.²²

Ve značně složité stratigrafii pražských terénů bylo zapotřebí mnohaletého úsilí, než se dosáhlo potřebné orientace ve vzájemných souvislostech a chronologické utřídění.²³ Výklad pro některá zjištění nenacházel oporu v dosavadních dějinách Prahy, které zůstávají pro rané období značně nekonkrétní. Překvapením byl např. vysoký, až dvoumetrový nárůst terénu v průběhu 13. století. Dosud se toto zvýšení vysvětlovalo vcelku jednoznačně a jednoduše tím, že se město bránilo proti vltavským záplavám záměrnými navážkami. Nová zjištění ukázala, že jde o proces podstatně složitější. Ve dvoumetrovém nárůstu terénu ve 13. století jsou převažující složkou ulehle vrstvy hnoje prokládané různými vrstvami odpadového charakteru, zdvižení terénu způsobily tedy odpadové produkty vlastního sídliště.

Mohutný nárůst terénu v průběhu 13. století podává současně zajímavý dokument o velké sídlištní expanzi a náhlém hustém zalidnění pražské kotliny, při kterém se pozoruhodně dlouho uchovala hospodářská soběstačnost sídlištních jednotek s výraznou zemědělskou složkou, a to již za zcela vyhraněné specializace řemeslné výroby, doložené soudobými nálezy hmotné kultury.

Nedostatek zpráv o některých částech historického města a absence románských staveb na jejich území vedly k úsudku, že zůstávaly dlouho neobydlené. Předpokládalo se to zejména o areálech východně od Ungeltu a Staroměstského náměstí, kde pak na „zelené louce“ mohli bez potíží založit havelské tržiště nebo umístit nové kláštery. Výzkumy v posledním desetiletí prokázaly nesprávnost obdobných soudů a doložily, že i do těchto míst se rozšířilo osídlení dříve než písemné prameny zaznamenaly „kolonizaci“ komendy německých rytířů,²⁴ výstavbu jakubského kláštera a zřejmě i založení celého Havelského města a potvrzují to v širším měřítku i další nově zachycené nálezy.²⁵ Obdobnou situaci nacházíme na Malé Straně, kde území mezi někdejším biskupským dvorem a Klárovem, ležícím za hradbami Menšího Města při zabahněném starém korytu Vltavy se pokládalo za neosídlené. Výzkum ve Vojanových sadech²⁶ opravil i tyto názory a doložil zde souvislé osídlení již od 10. století.

Dalším přínosem nového výzkumu je zjištění, že půdorysy některých areálů se

neshodují s dnešní dispozicí i situací známou ze starých map. Zde došlo z nějakého důvodu k přesunu, k celkové výrazné proměně územní zástavby. Nejvýrazněji se to zatím projevilo v Ungeltu a Na Slovanech,²⁴ musíme však vyčkat dokončení a publikování nálezů, zda vyřeší důvody těchto změn a jejich celkový dosah. Můžeme z toho zatím jen vyvodit, že vývoj raného města nebyl zdaleka tak jednoduchý a statický, jak se dosud předpokládalo.

Dokumentace nálezů prováděná při rekonstrukci staroměstského plynovodu narušila další obecně přijímaný předpoklad o dávném původu a neměnnosti hlavních cest. Mezi ně se počítala Dlouhá třída, jejíž existence se klade již do prvních fází vývoje po založení Hradu,²⁵ nejpozději do přímé souvislosti s funkcí staroměstského tržiště.²⁶ Na výkopech plynovodu odkryl Zdeněk Dragoun²⁷ v západní části Dlouhé třídy pohřebiště, jehož datování bude znamenat pro trasu cesty terminus post quem. Nález dalšího pohřebiště zachyceného Z. Dragounem při rekonstrukci vodovodu zkomplikoval hypotézy o trasách starých cest v prostoru Malého náměstí. Jsou to dokumenty, jež nepochybně hluboce ovlivňují leckteré závěry z raně středověkého dějepisu Prahy, a lze očekávat, že nezůstanou osamoceny a že v průběhu doby je doplní nálezy další. Mimo problematiku cest otvírá se i téma, co je to za pohřebiště a k jakému sídlíšti náležela. K dataci těchto pohřebišť, doložených autorem výzkumu s naprostou průkazností, nenacházíme zatím na staroměstské území adekvátní sídlíštní nálezy doložené keramikou.

Různé stavební zásahy moderního města do ulic a křižovek poskytují příležitost k výzkumu míst, kde jinak každodenní provoz neumožní archeologům položení sond. Tím došlo mimo jiné k odkrytí štětovaných cest.³¹ Nyní si klademe otázku, kdo dával tyto cesty upravovat v době, kdy ještě neexistovala samospráva města. Nasypávání cest štěrkem se zachytilo již v několika ulicích a nejde tedy jen o lokální úpravu ku příkladu z iniciativy vlastníka sousedního dvorce.

Mezi výsledky výzkumu z posledního desetiletí je nutno uvést i nové přínosy do soupisu kamenných románských staveb. Jejich počet se nejen doplnil, ale jsou mezi nimi i objekty prvořadě architektonické hodnoty.³² Zdá se, že dosud není dostatečně doceněn význam některých přestaveb románských objektů, demonstrováný nejvýrazněji chaberským kostelem z 12. století a jeho dvěma předchůdci.³³ Pro překvapivost chaberských nálezů je právě typická nedůvěra, se kterou se setkávaly informace o zdejším výzkumu v odborných kruzích. Současně to navozuje otázku, jaké nálezy starších stavebních fází můžeme očekávat pod kamennými budovami vlastního sídelního města, když vzdálené Chabry dokumentují tak složitý stavební vývoj.

Geologické a archeologické sondy společně s nejrůznějšími zemními pracemi na stavbách upřesňují postupně údaje o původním reliéfu románské Prahy a o změnách, které zde obyvatelé v průběhu doby vytvořili. Zůstává však stále mnoho nedorozumění. Podle geologických map probíhá staroměstským tržištěm hrana maninské terasy, to znamená, že plochu tržiště by předěloval několikametrový terénní schod a lze si sotva představit, že naši předkové by vybrali k neživějšímu provozu města právě tuto polohu. O levobřežní straně, kde se očekává nejstarší suburbium, máme informace ještě mnohem zlomkovitější.

Nejobtížnějším problémem zůstává nadále upřesnění chronologie. Písemné prameny nejsou místy dosti bezpečnou oporou v datování, umělecko-historická datace blokové románské architektury zůstává rovněž nejistá a je předmětem stále trvajících

diskusí; archeologům se dosud nepodařilo zcela upřesnit chronologii keramiky a její specifiku ve středočeské oblasti, třebaže jde o základní datovací pomůcku.

Vedoucí výzkumu nemají proto lehký úkol. Dostávají se do konfrontací s řadou tradičních názorů, obtížně hledají oporu a paralely pro své interpretace a v úsilí o dochování objektivní kritiky volí zpravidla mladší hranici chronologického rozmezí, i když jde v podstatě o stejnou nepřesnost jako „dojit z pramenů“ (jak se pravilo v dialogu mezi historiky a archeology) nejstarší chronologickou dataci. K obtížím výzkumu přistupuje i okolnost, že uprostřed živého města nelze systematicky sledovat jednotlivé otevřené otázky a je nutno vyčkat, až do sporných nebo klíčových lokalit zasáhne stavební akce a poskytne příležitost dostat se k jádru věci.

Přesto se zdá, že dosud nashromážděné materiály dovolují již určitý výhled. Následující stránky jsou pokusem o seřazení dosavadních výsledků a s přihlédnutím k paralelám z jiných historických měst si kladou za úkol porozhlédnout se, na které okruhy otázek by bylo účelné se nadále zaměřit.

Otevřeme-li dějiny raně středověké Prahy, setkáváme se s rozporem názorů již na vlastní počátky zdejšího osídlení a na otázku, co vlastně bylo krystalizačním jádrem jeho vývoje. Jedna skupina badatelů³⁴ soudí, že počátkem všeho dění bylo hradiště nazývané Praha, založené na zlomu 9. a 10. století, pod kterým se postupně vyvíjelo podhradí. Nové hradiště přejímá vzápětí po svém vzniku funkci správního střediska celé české oblasti, podivuhodně brzo se stává známým v daleké cizině a vyniká svým mincovnictvím.³⁵ Poukazuje se na to, že pražská kotlina ležela stranou centra českého kmenového území. Badatelé si tuto pozoruhodnou situaci uvědomují a hledají důvody, jež navodily, že se právě zde vyvinulo centrum nově se formujícího státu a předpokládají je spíše ve vlivech vnějších, než ve vnitřních důvodech politických.³⁶ Někteří při tom kladou důraz na význam cest zahraničního obchodu, pro které se Praha stala křižovatkou.³⁷ Vpád Maďarů vyvolal výrazné přehodnocení významu evropských suchozemských cest;³⁸ přerušenou podunajskou cestu nahradila trasa směřující z Řezna na Prahu, Krakov a Kyjev, stará jantarová cesta ze Středozeří k Baltu našla nový směr z Lince nebo Pasova na Prahu a Kladsko. Tím se ještě nevysvětluje, proč se křižovatka dálkových cest soustředila právě na pražských brodech, tímto atraktivním centrem se mohl stejně stát Levý Hradec. Zvláštní přednosti pražského brodu, zdůrazňované některými badateli, se nezdaří být dostatečným důvodem, Slované znali i stavbu dřevěných mostů.

Usměrnění cest do pražské kotliny navodily patrně jiné okolnosti. Vysvětlení lze hledat v rozsáhlém výrobním a obchodním centru v dejvicko-bubenečské oblasti,³⁹ kde nálezy prokázaly intenzivní spojení s celou tehdejší Evropou. Dokládají to nejen importované předměty, ale i výroba domácí (prokázaná neobvykle vysokým počtem kovoliteckých pecí) se dokázala vyrovnat vlastními variacemi soudobé evropské úrovni. Soudí se, že etnický šlo o značně složitý organismus, ve kterém se prosazovala postupně i slovanská složka. Nálezy doložily existenci této osady od doby římského císařství nepřetržitě asi do 7. století, příčiny jejího vymizení zůstávají nejasné a není v podstatě dokázán ani její úplný zánik. Hřbitovy v okolí Hradu a ve východní části břevnovského katastru⁴⁰ naznačují kontinuitu osídlení, lidé zde nepřestali žít a vyrábět, můžeme

proto zcela odůvodněně předpokládat, že nezanikly ani dálkové trasy, i když snad význam zdejšího centra zastínila na čas Velká Morava. Za rozpadu Velkomoravské říše frekvence na pražské křižovatce patrně opět zintenzívněla. Po uzavření východních cest maďarským vpádem přejímají snad pražské cesty hlavní provoz, asi nezávisle na kmenové organizaci země. Bylo by možné v úvahách pokračovat, že právě ve zdejších „internacionálnějších“ prostředí nacházel Bořivoj pomoc ve svých christianizačních snahách, když narážel na odpor soukmenovců, jak se o tom zmiňuje Kristian – jeho zpráva o vzpouře proti Bořivojovi je také jednou z hypotéz o přesunutí přemyslovského centra z Levého Hradce do nově založeného Pražského hradu.⁴¹

Ať k založení Hradu došlo souběžně s invazí Maďarů a pádem Velké Moravy anebo již v posledních desetiletích 9. století za Bořivoje, zdá se pravděpodobné, že staré dálkové kupecké cesty na úkor jiných míst napomohly k výběru nového centra přemyslovského státu v pražské kotlině. Nově vytvořená situace v Evropě na sklonku 9. století nesporně přehodnotila evropské dopravní spoje ve prospěch Prahy a Přemyslovci zřejmě vystihli šance nabídnuté jim novou konstelací a dokázali jich využít, napomohli aktivně dalšímu vývoji a získali s pražskou tržní křižovatkou ekonomické i kulturní základny, jež je vynesly do čela nově formovaného státu. Zásluhy o náhlý a rychlý rozvoj Prahy nelze tedy výhradně přičíst dálkovému obchodu, ale i ambiciózní dynastii Přemyslovců, jež dovedla využít vnitřního společenského vývoje a vnějších příznivých okolností k mocenské expanzi.

K ověření hypotéz dovozených z dosažitelných podkladů se ukazuje nezbytné provést revizi a kritické zhodnocení dřívějších výzkumů a dokumentace nálezů z devicko-bubenečské oblasti a pokusit se o jejich doplnění na fragmentálních intaktních polohách, jež se dosud dochovaly mezi novodobou zástavbou. Potřebovali bychom ověřit, zda severní pražská sídlitní aglomerace skutečně končí v 7. století anebo přetrvává a do jaké míry si zachovala svou výrobu a kontakty s okolním světem, případně zda se její jádro nepřesunulo z nějakých důvodů do povltavské kotliny. Oporou k tomu je sdělení Ivana Borkovského⁴² o kontinuitě sídliště na Malostranském náměstí od doby římského císařství po slovanské osídlení, počínaje starohradištním údobím. Malostranská osada je pak časově zcela souběžná se severní bubenečskou aglomerací.

Z dalších úvah ponecháme stranou Pražský hrad a Vyšehrad, jejich historii řeší vlastní systematický výzkum.

Jinou otázkou je struktura a funkce první vývojové fáze pražského podhradí v době po založení Pražského hradu a kde lze očekávat jeho umístění. Zdeněk Fiala soudí, že název Praha se vztahoval pouze na Hrad,⁴³ podhradí nachází doložené písemnými prameny až v 11. století a o jeho formě neexistují podrobnější údaje. K tomu lze do dat, že areál Hradu tvořil v 10. století poměrně členitý skalnatý hřbet, předělený napříč dvěma roklemi, a je proto málo pravděpodobné, že by jím procházela dálková komunikace. Zůstával zřejmě vyhrazen pouze sídlu knížete, jeho družiny, aparátu nezbytnému pro správu, dále služebnému lidu a zásobárnám, případně ještě kultovním záležitostem a pohřebištím.⁴⁴ Co k tomu nepřislušelo, sídlilo v podhradí, kde je také nutné hledat tržiště popisované Ibráhím ibn Jákubem a jeho zázemí. Nálezy z okolí Hradu doložily již na několika místech existenci sídliště z 9. a 10. století, zato na druhé straně Vltavy byla zatím tato doba zachycena jen na dvou místech.

Torzální nálezy neposkytují tedy možnost širší interpretace, ale pokusme se ale-

spoň za použití paralel ze zahraničních výzkumů odhadnout strukturu pražského podhradí.

Spolehlivě můžeme pro tuto dobu vyloučit existenci panských dvorců světské i církevní vrchnosti, jež později se skupinou chat svého služebného lidu vytvářely charakteristické sídlištní skupiny. Družina knížete zůstávala ještě úzce spjata se svým pánem⁴⁵ a neopustila dosud areál Hradu. Proto jejich dvorce a osady se ještě nemohly v tomto vývojovém stupni uplatnit.

Pokřesťanství se na rozdíl od států ležících na území římské říše šířilo u nás shora, a zdá se, že dlouho nepřekročilo areál hradišť. Podle Kosmy se stal Boleslav zakladatelem dvaceti kostelů a později sv. Vojtěch se snad pokoušel budovat vlastní církevní organizaci. V pražské kotlině nemáme však kromě hradu doloženou žádnou jinou sakrální stavbu; až na sklonku X. století dochází k založení břevnovského kláštera. Existence kostelů na hřbitovech, kdy se stává nezbytností jejich spojení se svatyní, není dosud zcela ujasněná a úvahy o zakládání kostelů na místě pohanských božišť nejsou rovněž u nás prokázány.

V první fázi vývoje se tedy suburbium zřejmě skládalo ze dvou skupin obyvatel, ze řemeslníků a kupeců.⁴⁶ Pro analogie můžeme nahlédnout do zahraničních výzkumů raně středověkých měst.⁴⁷ První otázkou, kterou si musíme položit je, pro koho vyráběli řemeslníci v podhradí. Nepochybně přednostně pro obyvatele Hradu, který jim svými zvýšenými požadavky a potřebami umožnil specializaci výroby. Přestože si řemeslníci potraviny do značné míry pořizovali sami – chov domácích zvířat doložily výzkumy hluboko do 13. století⁴⁸ – nebyli již zcela v tomto směru soběstační, protože pro rostlinnou produkci nezůstával ve vltavské kotlině dostatek místa, ani nebyly vhodné podmínky.⁴⁹ Řemeslníci se proto do určité míry stávali odvislí od zemědělského zázemí a své výrobky s venkovem směňovali. S postupujícím rozvojem dělby práce mezi zemědělstvím a řemeslem se vytvářely místní trhy. Část řemeslníků zřejmě již tehdy pracovala pro dálkový obchod, nacházíme pro to oporu ve zprávě Ibráhíma ibn Jákuba. Patrně také zcela nezanikla tradice zdejšího výrobního a obchodního centra z doby před založením Hradu, jak lze usuzovat z inventářů hrobů⁵⁰ naznačujících, že zahraniční kupci zde mohli nacházet dostatek zboží pro své další cesty.

Druhou otázkou je, kde se v pražské kotlině řemeslnické sídliště rozkládalo a jaké mělo prostorové uspořádání. Ze zahraničních výzkumů se dovídáme, že mimo skupinu opevněných předměstských útvarů, kde nedostatek místa si vyžádal záměrnou urbanizaci, valná většina ostatních nevytvářela souvislou zástavbu; jejich osídlení se vyvíjelo poněkud bez jakéhokoliv plánu a záměru, mělo dost prostoru a nic je neomezovalo ve volné výstavbě obydlí.⁵² Jenom snad výrobní podmínky, jako potřeba vody pro některá řemesla, ovlivňovaly jistá seskupení. Patrně musíme přitom vzít v úvahu i výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad v severní Evropě, které umožňují oproti trvale osídlenému městu podrobněji sledovat nejstarší fáze. Docházejí k závažnému zjištění, že plán osad nebyl stabilní, objekty neměly stálé místo a měnily se asi jednou za generaci v odlišné dispozici i poloze.⁵³ Objekty vesnic a raných městských sídlišť se v podstatě nelišily a lze proto soudit, že příčiny přestavby, proměn a přemístění byly dost obdobné, snad jen s tím rozdílem, že vesnici silněji ovlivňovalo extenzivní hospodaření. Je to problematika teprve nedávno zachycená a čekající na další řešení, jejími projevy a důsledky v městech se rovněž nově zabývají zahraniční výzkumy.⁵⁴

Sídliště kupců vyrůstala z vlastních specifických podmínek. Cizí obchodníci se chránili proti nástrahám dálkových cest sdružováním ve společné výpravy, na které se každoročně zjara vydávali s více či méně pravidelným programem trasy a zastávek na jednotlivých tržištích. Postupně došlo k vytvoření sítě překladišť. V místech, kde se kupci pravidelně zastavovali a směňovali své zboží, se vytvořila malá kupecká sídliště, vicus, organizující překupy a poskytující kupcům ubytování. Zboží zahraničních kupců nacházelo dlouho odbytí jen v mocenské skupině společnosti, ale obyvatelé podhradí získávali z nich také užitek, jednak dodávkami nezbytných potřeb, jednak odprodejem výrobků, jež kupci odnášeli na své další cesty; jejich zboží se stalo také inspirací pro domácí řemeslníky. Otevřený styk s jinými výrobními centry je pro místní produkci vždy silnou iniciativou.

Kupecký vicus podle zahraničních výzkumů tvořil zpravidla jednostrannou či oboustrannou ulicovou osadu nevelkého rozsahu.⁵⁵ Ve významných centrech se nacházelo těchto osad i několik, kupci si zpravidla přinášeli od svých panovníků doporučující listy a dožadovali se, respektive si vykupovali pro svůj vicus zvláštní ochrany a práva. V raně středověkých městech dlouho neexistovala žádná správa, primitivnost tehdejších poměrů nedovoľovala možnost vyšší systematiky, pro výkon moci byla charakteristická neuspořádanost a nárazovost, jež měla za následek i velmi rozdílné právní situace obyvatel předměstí.⁵⁶ Ve zprávě arabského kupce nacházíme jistou oporu pro úsudek, že kupci v Praze se diferencovali podle svého původu a je na místě úvaha o několika samostatných kupeckých osadách. Z písemných pramenů pozdější doby známe bezpečně jen jedinou, osadu německých kupců, kteří si pečlivě dávali svá práva každým panovníkem potvrzovat.

Umístění kupeckých osad se řídilo jinými hledisky než sídliště řemeslníků. Vyhledávaly často polohu na brodech, na cestách a křižovatkách cest, někdy i v poměrně značné vzdálenosti od místního hradu.⁵⁷ Situování osady německých kupců až u bubenského brodu nebylo nic mimořádného, zdejší brod měl zřejmě stále svůj význam. Obdobně lze očekávat, že i jiné kupecké osady, včetně židovské, ležely stejným způsobem rozptýleny v pražské kotlině, např. při „vyšehradské cestě“. Oporu k tomu poskytuje poloha hřbitova cizích obchodníků při Bartolomějské ulici a snad i „Židovská zahrada“, o jejímž stáří a původu nemáme však zatím žádné bližší informace.

Obchod se rozvíjel v raně středověkém podhradí vždy s určitým opožděním za řemeslem a tím se stávalo, že v území zalidněném dlouhodobým vývojem nezůstávala dostatečná plocha pro tržiště, když se jejich potřeba ukázala nezbytnou. Četné cizí prameny dokládají, že velké trhy se odbývaly na okraji osídlení, na louce nebo na volném poli, uprostřed sídliště našly místo jen malé místní trhy na potraviny.⁵⁸ K situaci v Praze zaznamenává Kosmas k roku 1005 zprávu o vojsku, jež rozložilo stany „mezi dvěma hrady na místě, kde se v sobotu konají obchody“. Toto místo pražských týdenních trhů se stalo předmětem širších diskusí a zdá se, že se lze přiklonit k lokalizaci tržiště při dnešním Karlově náměstí,⁵⁹ je to však zpráva ze zlomu 11. a 12. století a podle současných zkušeností víme, že je nezbytná velká míra opatrnosti při retrospektivě mladší situace do starších dob. Je pravděpodobné, že i poloha pražského tržiště se v průběhu doby měnila podle struktury jednotlivých etap města. Zůstává tedy otázka starších fází pražského tržiště (nebo tržišť) dalším dosud nedorozřešeným problémem.

Rekonstrukce osídlení raně feudální Prahy upozorňovaly vesměs na pozoruhodnou skutečnost, že na levém břehu známe jen několik málo románských kostelů a chybí i jiné písemné informace o osídlení. Zdeňka Fialu⁶⁰ to vedlo k přesvědčení, že ve starší době, to jest před koncem 12. století, se zde nevytvořil žádný větší sídlištní komplex. Je však možné i jiné vysvětlení, že právě v místech, kde se rozkládala stará řemeslnická osada, o níž písemné prameny neměly příležitost zaznamenat nic mimořádného a kde nikdo dlouho nepostavil žádný farní kostel (ani v tomto směru nebylo ovšem řečeno poslední slovo), mohla právě existence souvislého osídlení omezit výstavbu panských dvorců s vlastnickými kostely nebo jiné založení, atraktivní pro kronikářský záznam. Absence větší kamenné románské zástavby a nedostatek písemných zpráv nemusí být ještě dokladem neobydleného území,⁶¹ zvláště když archeologické nálezy dokládají opak.

Výzkum této nejstarší fáze dějepis Prahy zůstane zřejmě nejobtížnějším úkolem. Pro naši práci bude důležité získat alespoň obrysovou představu topografického uspořádání. Lze očekávat, že se ověří paralely z jiných našich i zahraničních měst, kde zjistili, že nešlo o sevřené a ucelené sídlištní útvary, ale různá sídlištní jádra zůstávala volně rozptýlena do širokého území.⁶² Sevřené a organizované dispozice měla až mnohem mladší jednorázově založená středověká města, kdežto rostlé dispozice nestarších měst procházely až do 12. století všude přibližně stejnými vývojovými podmínkami.

Studie o počátcích Prahy zpravidla vycházely z předpokladu, že osídlení kdysi založené někde při vltavských brodech se pak trvale a postupně šířilo na všechny strany, jeho zástavba se zahušťovala a objekty získávaly na kvalitě svých konstrukcí. Skutečnost zřejmě nebyla tak idylická. Města jsou produktem společenských dějů své doby a prožívají s nimi svá období vzestupu nebo úpadku. Doložila to již řada výzkumů zahraničních měst;⁶³ z mnoha příkladů připomeňme třeba Gdaňsk,⁶⁴ který byl od svého vzniku do počátku 11. století vzkvétajícím bohatým městem, pak následoval úpadek a doba hospodářského oslabení až do 12. století, kdy se jeho zástavba redukovala a půdorysně změnila. Praha asi prožívala tuto krizi v první polovině 11. století. Raně středověké státy se většinou po období počátečních rozmachů dostávají do hlubokého úpadku a pokud jej vůbec překonají, následuje pozvolný vzestup již v jiné vývojové poloze.⁶⁵ Byla to krize mocenské skupiny, krize společenské organizace, krize ideová i ekonomická. Těmito událostmi se zabývala řada studií,⁶⁶ které sledují i jejich příčiny a důsledky. Ze středoevropských států vstupujících do světových dějin v 10. století prodělaly Čechy tuto krizi v prvních desetiletích druhého tisíciletí, Polsko a Uhry o něco později.

Stejně tak jako rychlý vzestup Prahy a její význam, zaznamenaný v polovině 10. století, je úzce spjat s rozmachem Přemyslovského státu, tak při nepevné ekonomické základně zdejšího předměstí, nepochybně ještě značně závislého na dodávkách Hradu, musela krize mocenské skupiny na přelomu tisíciletí dolehnout tvrdě do života pražské kotliny. Přidružila se k tomu i řada jiných jevů, jež zmnožovaly negativní důsledky. Dálková cesta z Východem, odkloněná v 10. století na Prahu, Krakov a Kyjev, se vrátila znovu na svou původní trasu do Podunají, když konstituování uherského státu a jeho pokřesťanství, završené zřízením ostríhomského arcibiskupství, zajistilo opět její bezpečnost⁶⁶. Tím pražské tržiště a překladiště mezinárodního obchodu pokleslo na významu. Nedovedeme rovněž zatím dobře odhadnout důsledky morových epidemií postihujících právě místa se zvýšenou koncentrací obyvatelstva,

to jest raně středověká města.⁶⁷ Nezůstala jich zřejmě ušetřena ani Praha. V zástavbě provedené patrně vesměs z lehkých netrvanlivých materiálů se musely důsledky morové smrti projevit drasticky; postižené objekty se zpravidla vypalovaly.

Souhrn těchto událostí se nezbytně odrazil ve vývoji města. Jde sice o spekulativní úvahu, pro kterou nemáme přímé informace v pražských historických dokumentech, ale nacházíme určitou oporu v nepřímých důkazech. V archeologických materiálech reprezentovaných zejména keramikou se nám „ztratilo jedno století“. Něco z toho můžeme přičíst na vrub problémům metodickým, dosud ne zcela propracovanému typologickému a chronologickému roztrídění keramiky, kde specifikace 11. století činí určité potíže, což není zdaleka problém jen náš.⁶⁸ Jinou příčinu překvapujícího snížení nálezů nebo i absence předmětů z 11. století lze hledat právě ve snížení výroby, v poklesu počtu obyvatelstva, a z toho lze vyvozovat přímý důkaz o krizovém údobí raně středověké Prahy. Za krize mocenské skupiny Hrad zůstával po dlouhou dobu bez pána. Knížecí družina zde neměla co pohledávat, hospodářství Hradu muselo upadat, neshromažďovaly se v něm v dostatečné míře naturální dávky. Poklesnul nebo i vymizel mincovní regál z tržiště, když ztratilo na významu v dálkovém obchodu i celkovou nejistotou, která panovala v zemi. Za těchto okolností je logickým důsledkem odliv značné části řemeslníků, jimž nezbylo než hledat jinde lepší možnosti nebo se vrátit k půdě, a současně odliv kupců, kteří neměli komu co prodávat.

Z nemnoha pražských nálezů z první poloviny 11. století můžeme zaznamenat denár knížete Jaromíra na hřbitově v okolí později postavené rotundy sv. Kříže a poklad cizích mincí ze Skořepky, uložený někdy kolem roku 1030.⁶⁹ Nálezy esovitých záušnic jsou pro podrobnější rekonstrukci sídlištní situace nejisté, neboť v poslední době je chronologická průkaznost záušnic předmětem diskuse. Větší počet nálezů a zpráv začíná až dobou Břetislava I. Zdá se, že jemu patří zásluha o překonání krizového období a o upevnění organizační struktury státu. Dokázal proměnit správu země v katedrálské zřízení a dosáhl i určité konsolidace hospodářské situace, jež zajistila stabilitu země na celé další století.⁷⁰ Zapsal se rovněž do historie Pražského hradu, kde přikročil k jeho úplné přestavbě. Měl k tomu zřejmě dva důvody, jeho neutěšený stavební stav po událostech několika posledních desetiletí a jeho uzpůsobení podle dobových potřeb a stylu.

Břetislavovi se připisuje, že se přičinil o nový rozvoj organizace služebných osad, aby jimi zajistil hospodářské potřeby své vlády. Řemeslníci byli usazeni na knížecích dvorech a hradech a také pro ně zakládal samostatné osady s přímým určením, co mají vyrábět, a vybíral od nich jako od svých poddaných část výrobků nebo požadoval část jejich práce k výkonu různých služeb. Nemuseli být nutně specializovanými řemeslníky, svoje úkoly prováděli kromě normálních zemědělských prací. Tak vznikly specializované vesnice, jejichž názvy se dodnes zachovaly. Protože vedle zemědělství, které jim zajišťovalo obživu, se mohli požadované výrobě věnovat jen z malé části, bylo nutné zvýšit jejich počet. Tímto opatřením se kníže zbavil povinnosti obstarávat jejich výrobky pro dvůr a správu státu peněžní směnou.⁷¹

Z našeho hlediska je na obnovení systému služebných osad pozoruhodné to, že v podstatě jde o „konkurenci“ městům. Vznik a vývoj středověkých měst spočíval v dělbě řemesla a obchodu od zemědělství, toto oddělení umožnilo specializaci výroby a zvyšování kvality. V době, kdy státní moc organizovala řemeslnou výrobu a služby

jako „přidruženou“ výrobu poddanských zemědělských vsí a získávala od nich výrobky a služby nikoli směnou, ale ve formě naturální renty, byla tím uspokojena potřeba největšího odběratele – organizující se feudální třídy světské i církevní. V důsledku toho se omezovala směna na městském tržišti, a rozvoj městské výroby a obchodu na to nezbytně doplácel. Důsledky obnoveného rozvoje služebných osad na vývoj města (nejen u nás, ale i v Posku) nebyly ještě nikde podrobněji sledovány a zdá se, že postihly i rozvoj Prahy a rovněž přispívaly k tomu, že se nám „ztratilo století“ v archeologických nálezech. Břetislav se sice stal obnovitelem Pražského hradu, ale jeho podhradí patrně ponechal osudu a živelnému vývoji, protože „státní moc“ se soustředila na upevnění jiného ekonomického systému, aby se dostala z celkové krize. Na celé úvaze o služebných osadách je mnoho stránek neobjasněných. Nesmíme přitom také promítat do středověku soudobé formy působnosti a organizovanosti státní moci, neboť jejich uplatňování bylo kvalitativně rozdílné a výrazně nárazové. Již z těchto důvodů nemohla organizace služebných osad podstatně změnit historické zákonitosti, jenom je snad pozdržet.

Jedenácté století bylo současně počátkem dvou dalších událostí, jež se později nutně promítly do pražských dějin. Předně to byla ona zemědělská a populační expanze, jež od druhé poloviny století postupovala Evropou a přinášela výrazný vývojový skok, zvýšení zemědělské produkce a nárůst populace, rozvoj měst a specializace řemesel, rozvoj obchodu a trhu, kdy se peníze stávaly již nezbytným prostředkem směny. Důsledky tohoto procesu postupně narůstaly i u nás, ale plně se uplatnily až v následujícím století.

Rychleji se v osídlení pražské kotliny uplatnily důsledky jiného procesu, proměna povahy knížecí družiny a změna systému vlády. Kníže svěřoval spolehlivým bojovníkům jednotlivé hrady s úkolem zajišťovat v jejich obvodu správu⁷² a pověřoval je úřady na svém dvoře. Pro vojenský doprovod panovníka zůstala skupina nižších bojovníků. Proces diferenciací pak již nezadržitelně narůstal, provázen snahou po trvalé a dědičné držbě svěřených statků a po omezení bezprostřední závislosti na panovníkovi. S tím souvisela i tendence vybudovat si obydlí mimo areál hradu, kde se ostatně silně rozrůstaly církevní instituce. Pro přechodný pobyt v sídelním městě po dobu služby nebo jiného jednání na panovnickém dvoře si zřizovali světší páni i církevní hodnostáři v okolí Hradu samostatné dvorce, spojené obvykle se soukromým kostelem a obklopené osadou služebného lidu. Připomeňme pro příklad listinami doložený Jarošův dvorec, dvůr ostrovenského kláštera aj. Vzniká tak nový sídlištní prvek, typický zejména pro rezidenční město, jenž po dobu dvou století se stal dominující složkou jeho struktury. Obdobné tendence sledoval i biskup, který usiloval o vybudování samostatného dvora mimo areál Hradu. Rozmístění těchto dvorců na území města bylo neorganické, osady se volně rozprostíraly kolem cest, obklopené patrně proplétanými ploty, doloženými na některých místech posledními výzkumy.⁷³ Donedávna jsme mohli tyto osady identifikovat jen podle románských tribunových kostelů nebo kamenných obytných domů, případně z písemných zpráv. Dnes výzkum již pokročil, i když interpretace nálezů je stále obtížná a nejistá pro stálý nedostatek srovnávacích možností.

Zakládání panských „filiálních“ dvorců vyvolalo značný nárůst zástavby pražské kotliny, a i když dvorce se svým služebním lidem hospodářsky asi tvořily do značné míry samostatnou jednotku (v této souvislosti lze uvažovat o variaci systému služeb-

ných osad), přece jen si zalidněné podhradí postupně vynutilo dotváření nezbytných složek existence města, řemesla a obchodu, a dokonce postupně i potravinářského řemesla. Ale tím jsme se již dostali do dalšího století, kdy zalidněnost městského areálu znemožnila samovýrobu základních potravin, rozrušila se soběstačnost sídlištních jednotek a řemeslo i obchod se stalo dominující složkou města. Tento vývoj jsme sledovali v minulém ročníku *Staleté Prahy*.⁷⁴

Pro druhou fázi vývoje města, kdy se staly výraznou složkou jeho struktury panské a „filiální“ dvorce, nacházíme rovněž paralely ve výzkumech měst našich sousedů.⁷⁵

Poslední etapu románského města máme dokumentovány zatím nejlépe, třebaže i tady zůstává řada otázek otevřených. Dosud neznáme celkové uspořádání dvorců, organizaci a strukturu jednotlivých osad, nepodařilo se dosud identifikovat samostatná sídliště řemeslníků a osady kupců. Nemáme dořešenu otázku hřbitovů, do které doby zůstávají vzdáleny od sídliště a kdy křesťanství přemůže strach ze smrti a pohřebiště se přenášejí do centra.⁷⁶

Postupně se i na našem území projevovaly důsledky raně feudální výrobní a populační revoluce, kdysi u nás zjednodušeně a jen z jednoho vnějšího pohledu vykládané přistěhování cizích kolonistů. Zástavba souvisle zaplnila obě strany pražské kotliny, komunikačně spojené kamenným mostem. Připravovala se poslední proměna raně středověkého města, které pro svou existenci potřebovalo vytvořit prostorná tržiště, poskytnout dostatečná pracoviště řemeslníkům a sklady obchodníkům, a konečně zajistit bohatství vytvořené a nashromážděné v městě za bezpečným prstencem hradeb. Za dané situace osídlení nezbylo než asanovat po částech stávající zástavbu a vytvořit novou dispozici uzpůsobenou potřebám a funkci města vrcholného středověku. Mimo staroměstské a malostranské hradby přečkal zřejmě starší typ zástavby ještě další století, až do časů Karla IV.

Kamenné domy „gotického“ města procházely v dalších dobách různými představami a úpravami, některé parcely se dělily, jiné se sloučily pro vybudování nové monumentální stavby, ale urbanistická struktura města se ve své základní koncepci již příliš nezměnila v podstatě až do 19. století. Rovněž písemné prameny poskytují k dějinám tohoto údobí města dostatek materiálů. Bude nás nadále zajímat podrobnější historie jednotlivých významnějších budov a pod omítkou ukryté fragmenty architektonické, výtvarné či uměleckého řemesla.

Nejzávažnějším úkolem výzkumu Prahy zůstává však prvních čtyři sta let, tedy více než třetina dějin našeho hlavního města. Z té doby máme stále jen nečetné zlomky nálezů, útržkovité písemné informace a spoustu hypotéz s diametrálně se lišícími závěry. Soudobá přestavba a výstavba zasahuje nezadržitelně do podzemí a naráží při každém výkopu na dokumenty z nejstarších dějin. Za dané situace není žádnou emocií konstatování, že je to jedna z posledních příležitostí prvních čtyři sta let pražských dějin doplnit a upřesnit.

Poznámky

- ¹ Čarek, J., Praha románská, Praha 1947, s. 193 n.
- ² Čarek, J., K rekonstrukci vývoje a rozlohy raně feudální Prahy, in: Pražský sborník historický, 1966, s. 10–41.
- ³ Líbal, D.-Píša, V., Příspěvek k poznání půdorysného vývoje historického jádra Prahy v období raného feudalismu, Ochrana památek, 1958, s. 19 n.
- ⁴ Tomek, V. V., Česká a německá národnost v Praze, ČČM XIX, 1845, s. 217.
- ⁵ Guth, K., Praha středověká, in: Jak rostla Praha, Stopami věků, č. 8, díl I., Praha 1940, 2. vyd., s. 47–81.
- ⁶ Viz pozn. 1, s. 243 n.
- ⁷ Lorenz, V., Příspěvek k místopisu starého Zderazu, Pražský sborník historický, 1966, s. 86–103.
- ⁸ Záruba, Q., Geologický podklad a základové poměry vnitřní Prahy, Praha 1948.
- ⁹ Záruba, Q.-Pašek, Vývoj reliéfu území vnitřní Prahy, Ochrana památek, 1960, s. 47–51.
- ¹⁰ Skalský, G., Český obchod 10. a 11. století ve světle nálezů mincí, in: Numismatický sborník I, 1953, s. 14–42.
- ¹¹ Borkovský, I., Od počátků pravěkého osídlení k Praze slovanské, in: Dějiny Prahy, 1964, s. 13–50.
- ¹² Borkovský, I., Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze I, in: Slavica Antiqua 1/1947, s. 460 n.
- ¹³ Fiala, Z., O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích a diplomatických pramenech 12. a 13. století až do založení Starého Města pražského, in: Z českých dějin, Praha 1966, s. 35–62.
- ¹⁴ Viz pozn. 2.
- ¹⁵ Turek, R., Die Anfänge der Stadt Prag, in: Probleme des frühen Mittelalters in archäologischer und historischer Sicht, Berlin 1966, s. 130–140.
- ¹⁶ Benda, K., K otázkám počátků Prahy, Umění 21, 1973, s. 471–475.
- ¹⁷ Sláma, J., K historickému významu budečského hradiště, AR XXVI, 1974, s. 34–46.
- ¹⁸ Hrdlička, L., Předběžné výsledky výzkumu v Praze I na Klárovo, AR XXIV, 1972, s. 644–663.
- ¹⁹ Huml, V., Osada Újezd na Malé Straně, Staletá Praha VI, 1973, s. 77–89.
- ²⁰ Hrdlička, L., Předběžné výsledky výzkumu v paláci Kinských v Praze I, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha 1977, s. 199–215.
- ²¹ Ječný, H.-Olmerová H., Kostel a komenda sv. Benedikta, in: Pražský sborník historický VIII, 1973, s. 221.
- ²² Viz pozn. 18.
- ²³ Viz pozn. 19, s. 209.
- ²⁴ Širová, M., Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu v Praze I, Kaprova ulice, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, 1977, s. 216–219.
- ²⁵ Viz pozn. 20.
- ²⁶ Dragoun, Z., Praha I, Staré Město, nálezy na trase plynovodu, in: Pražský sborník historický, Kronika (v tisku).
- ²⁷ Hrdlička, L., Příspěvek k vývoji raně středověkého reliéfu historického jádra Prahy, nepubl. disertační práce, UK Praha 1975.
- ²⁸ Dragoun, Z., Archeologický výzkum Na Slovanech v roce 1976, in: Staletá Praha, 1978.
- ²⁹ Viz pozn. 2, s. 17.
- ³⁰ Lorenc, V., Nové Město pražské, Praha 1973, s. 36.
- ³¹ Viz pozn. 25.
- ³² Viz pozn. 23, s. 216.
- ³³ Olmerová, H., Stavební historie pražského kostela sv. Pankráce, in: Umění 4, 1976, s. 359 n.
- ³⁴ Píša, V., Předrománský Břevnov, Umění XV, 1968, s. 604.
- ³⁵ Dragoun, Z.-Tryml, M., Předběžné výsledky archeologického výzkumu kostela sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, 1977, s. 220. Viz pozn. 5, s. 47 a 13, s. 37.
- ³⁶ Viz pozn. 13.
- ³⁷ Viz pozn. 10, s. 28.
- ³⁸ Guth, K., Počátky Prahy, in: Českou minulostí, Praha 1929, s. 50–64.
- ³⁹ Fridrich, V., Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation, in: Abhandlungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien, IX, 1912, s. 3.

- 38 Viz pozn. 16, s. 472.
- 39 Filip, J., Praha pravěká, Osmero knih o Praze, Praha 1949.
- 40 Viz pozn. 11, s. 48.
- 41 Viz pozn. 15, s. 132.
- 42 Viz pozn. 11, s. 30.
- 43 Viz pozn. 13, s. 37, 53.
- 44 Borkovský, I., Pražský hrad v době přemyslovských knížat, Praha 1966. – Také pozn. 16.
- 45 Fiala, Z., Přemyslovské Čechy, 2. vyd. Praha 1975, s. 36.
- 46 Viz pozn. 45, s. 161.
- 47 Planitz, H., Die deutsche Stadt in Mittelalter, Graz – Köln, 1954.
Junghanns, K., Die deutsche Stadt in Frühfeudalismus, Berlin 1959.
Hensel, W., Anfänge der Städte bei den Ost- und Westslaven, Bautzen 1967.
- 48 Viz pozn. 26.
- 49 Ječný, H., K problému pražských vsí a dvorců, Ochrana památek, 1960, s. 97.
- 50 Smetánka, J.-Hrdlička, L.-Blajerová, M., Výzkum slovanského pohřebiště za jízdnou Pražského hradu, AR XXVI, 1977, s. 338–401.
- 51 Viz pozn. 47, Hensel, W., s. 50 n.
- 52 Viz pozn. 47, Junghanns, K., s. 119–122 aj.
- 53 Nekuda, R., Přínos historické archeologie k výzkumu středověkých zaniklých osad v Evropě, Archeologia historica I, Brno 1974, s. 121 n.
- 54 Münch, H., Über den frühmittelalterlichen und mittelalterlichen Stadtgrundriss in Polen und seiner Erforschung, Ergon III, 1962, s. 346 n.
- 55 Grimm, P., Der Beitrag der Archäologie für die Erforschung des Mittelalters, in: Probleme des frühen Mittelalters in archäologischer und historischer Sicht, Berlin 1966, s. 39–74. Dále pozn. 47.
- 56 Fiala, Z., Diskuse o vyjasnění pojmů v marxistickém výkladu starších českých dějin, ČsČH XX, 1972, s. 234–244.
- 57 Viz pozn. 47, Junghanns, K., s. 123.
- 58 Viz pozn. 47, Planitz, H., s. 82, Junghanns, K., 124–126.
- 59 Viz pozn. 13, s. 40.
- 60 Viz pozn. 13, s. 60, 61.
- 61 Viz pozn. 20, s. 221.
- 62 Richter, M., České město ve světle archeologických výzkumů, AR XXVII, 1975, s. 245–258. Viz též Münch, H. – pozn. 54.
Walicki, M., Sztuka Polska przedromańska i romańska do schyłu XIII. wieku, Warszawa 1971.
- 63 Viz Hensel, W. – pozn. 47, s. 90 n.
- 64 Jażdżewski, K., Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle wykopalisk, Gdańsk 1961, 2. vyd.
- 65 Krzemieńska, B., Krize českého státu na přelomu tisíciletí, ČČH XVIII/1970, s. 497–529.
- 66 Viz pozn. 16, s. 475.
- 67 Clarkes, A., Přehled výskytu moru v Evropě, Brno 1900.
- 68 Syntůček, K., Pojednání o rozličných nakažlivých chorobách a jejich léčení, Praha 1902, s. 8–9.
- 69 Viz pozn. 55, s. 62.
- 70 Radoměřský, P., Románská Praha ve světle nálezů mincí, ČNM CXXXIV, 1955.
- 71 Krzemieńska B.-Třeščík, D., Služební organizace raně středověkých Čech, ČsČH XII, 1964, s. 637 až 685.
- 72 Viz pozn. 70.
- 73 Viz pozn. 45, s. 37 n.
- 74 Viz pozn. 23, s. 216.
- 75 Ječný, H., Praha 1278 – sídelní město železného a zlatého krále, Staletá Praha, 1978.
- 76 Viz pozn. 47, Hensel, W., 385, 109 – Junghanns, K., s. 422–423.
- 77 Krumphanzlová, Z., Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů, PA LXII, 1971, s. 406–456.